

महाराष्ट्र आरोग्य विज्ञान विद्यापीठ, नासिक

अंतिम आयुर्वेदाचार्य अभ्यासक्रम

प्रसूतितंत्र स्त्रीरोगाश्च

व्याख्यानानि : १८०

प्रथम प्रश्नपत्रम् प्रसूतितंत्र

गुणांक : ९०

१. स्त्रीशारीरविज्ञानम्

स्त्री शब्दार्थः व्याख्या च, स्त्रीणां विशेषवयः वयो नुरुपम् संज्ञाविशेषः अस्थिसंधि सहितः | आशयः योनिः पेशी-स्त्रोतस् स्तनं धमनी गर्भः इत्येषां प्रकृतिः विकृतिश्च वर्णनम् |

२. रजोविज्ञानियम्

स्त्री-शुक्रं रजः, ऋतुकालः रजस्वला, ऋतुमती, रजःप्रवृत्तिः, प्रमाणं स्वरूपं कार्यच रजोनिवृत्तिः, आर्तवमुत्पत्तिस्थानम्, प्रमाणं कार्यम् स्वरूपं च | स्तनः, आर्तवं, स्तन्य, इत्येषां परस्पर संबंधः |

३. गर्भविज्ञानम्

गर्भावक्रान्तिः गर्भव्याख्या, शुक्रवर्णनम् गर्भसंभवसामग्री, गर्भाधानम् षड्धात्वात्मकम् पुरुषः, गर्भहेतुः पुरुषः गर्भभोवोत्पत्तोविविधहेतवः, आत्मस्वरूपमर्गलिंगम् | निवार्यक लक्षणानि परीक्षणाणिच | गर्भाकृतिः, गर्भस्य मासानुमासिकवृद्धिः, गर्भस्यावयवोत्पत्तिः, गर्भपोषणम् अपरानिर्मितिः, अपराविकृतिः, गर्भोपक्रमः नाभिनाडी गर्भप्रकृतिः विकृतिश्च, गर्भस्य प्राकृत आसनम् गर्भस्य स्थितिः गर्भस्य न श्वसनं न रोदनम् नच मलमूत्रविसर्जनम् इति करणानि |

४. गर्भिणीविज्ञानीयम्

सद्योग्रहितगर्भ्याः लक्षणानि, पुंसवनविधिः गर्भिणी निदानं लक्षणानि, गर्भोघतकरः भावाः गर्भिणीपरिचर्यादौहृद अवमानना (तिरस्कारः) तत्परिणमजाउपद्रवाः गर्भिण्याः मासानुमासिकी परिचर्या | The Pre-Natal Diagnostic Techniques (Regulation and Prevention of misuse) Act, 1994, The pre-natal diagnostic techniques (Regulation and Prevention of misuse) Rules, 1996, The Pre-Natal Diagnostic Techniques (Regulation and Prevention of Misuse) Amendment Rules, 2003.

५. गर्भव्यापद

गर्भस्त्रावः, गर्भपातः, उपविष्टकः, नागोदरः, लीनगर्भः, मढगर्भः, अकालप्रसवः, कालातीतप्रसवः, गर्भपद्रवाः, शोषः, हल्लास, छर्दिः, शोथः, अरुचिः, अतिसारः, वैवर्ण्यम् पाण्डुःकामलाः, विबंधः, परिकर्तिकाः, पार्श्वग्रहः, मुखपाकः, आक्षेपकः, हच्छूलः, श्वास, कासः, हिक्का, मूत्रग्रहः, वातगुल्मः, उदावर्तः, गर्भिणीमक्कलः, योनिस्वरणः, गर्भजन्यविषयमता, मृतगर्भाः, लक्षणानि, उपद्रवाणि तेषां निदान चिकित्सा च | प्रसवोपरांत रक्तस्त्रावः अन्यान्य गर्भः |

६. गर्भिणी व्यवस्था

स्वास्थ्यपरीक्षा - रक्तचापः नाडी भारः रक्तः मलः मूत्रं योनिस्त्राव | गर्भिणीस्वास्थ्यस्य निर्देशः, शिक्षा व्यवस्थाः आहारः विहारः दिनचर्या |

७. प्रसवविज्ञानम्

परिभाषा, अवधिः, हेतुः, आसन्नप्रसवा लक्षणानि, अवस्थाः, प्रसवपत्रकाः उपसितिप्रसवा लक्षणानि, सुतिकागारम् प्रवेशः, प्रसवकालावस्था प्रबंधः, जातमात्रपरिचर्या- नवजातशिशु परिचर्या ।

८. प्रसव व्यावदः

गर्भसंगः, अपरासंगः, प्रसवोत्तर रक्तस्त्रावः, विलम्बितप्रसवः, गर्भावसादः, कृत्रिम प्रसवविविधः ।

९. सूतिकाविज्ञानम्

सूतिकाकालः सूतिकाकालांतर्गतपरिवर्तनं, व्यवस्था सूतिका आहारः सूतिकारोगाः संख्या हेतुः लक्षणानि साध्यासाध्यता चिकित्सा च । स्तन्यम् - शुद्धस्तन्यस्यलक्षणानि, परीक्षा, स्तन्यदुष्टिः, अल्पप्रवृत्तिः, तस्य हेतुः चिकित्सा च । कुटूम्बकल्याणम् कुटूम्बकल्याणान्तंगते विशेष व्यवस्था शिक्षा निर्देशम् परिवार नियोजनस्य मंहत्वमावश्यकता, व्यवस्था परामर्शः, साधनं, विधि, औषधी प्राकृत-वैकृत रासायनिक यांत्रिक शल्यकर्म । मूढगर्भः - मूढगर्भस्य उपद्रवाः, सम्प्राप्तिः हेतुः लक्षणानि, भेदाः,साध्यसाध्यता, चिकित्सा च । उत्कर्षणमपकर्षणं सीनापवर्तनं, भेदनं, छेदनं, पीडनं, ऋ जुकरणं, दारुणं, गर्भशकुनिर्हरणं कुक्षिपाटनम् ।

द्वितीय प्रश्नपत्रम् - स्त्रीरोगा

गुणांकः १०

१. आर्तवं-रजोत्पत्तिः, रजक्षयः, कष्टार्तव, रजोदुष्टिः, शुक्रस्य उत्पत्तिः, शुद्ध शुक्रस्य लक्षणानि, शुक्रदुष्टिः चिकित्सा ।
२. कष्टार्तव रक्तप्रदरः विंशतीयोनी व्यापदः निकंदेः योन्यर्शः निरुद्ध योनिः कर्कआर्बुदः गर्भाशयाश्रितार्बुदः ।
३. वंध्यत्वस्य हेतवः भेदाः उभयलिंगयोः विकृति निदानं लक्षणानि चिकित्सा च ।
४. स्तनरोगाः, स्तनकीलकः, स्तनार्बुदः, स्तनविद्रधिः, उत्तरबस्तिः, पिचुः, वर्तिः, लेपः, धूपनः, धावनः, दहनः ।
५. शस्त्रकर्मः - गर्भाशयमुखविस्तृत्तिकरणम् गर्भाशयस्य लेखनम् गर्भाशयमुखदहनम् स्वस्थाने गर्भाशयस्य सीनापनम् अर्श निर्हरणम् गर्भाशयनिर्हरणस्य सामान्य ज्ञानम् ।
६. स्त्रीरोग सम्बन्धिताः प्रमुखः औषधयः तासां संघटकाश्च । मातृ-शिशु कल्याणस्योपायः ।

क्रियात्मकम्

१. प्रसूति-स्त्रीरोगविभागे त्रैमासिक नैदानिकमवलोकनम् ।
२. प्रसवप्रदर्शनम् न्यूनतमम् दश प्रसवानां कर्माभ्यासः ।
३. स्त्रीरोग सम्बन्धिता दशरुग्णानामितिवृत्तम् ।
४. गर्भनिरोधकस्य विधिनाम् ज्ञानम् ।
५. यंत्रोपकरणस्य प्रदर्शनम् ।
६. स्त्री मॉडलानां प्रदर्शनम् ।

लेखी परीक्षा गुणविभाजन

एकुण गुण	:	२०० गुण
प्रश्नपत्र क्र. १	:	९० गुण
प्रश्नपत्र क्रं. २	:	९० गुण
अंतर्गत परीक्षा	:	२० गुण

प्रात्यक्षिक परीक्षा गुणविभाजन

एकुण गुण	:	१०० गुण
प्रात्यक्षिक गुण	:	९० गुण
अंतर्गत परीक्षा	:	१० गुण

आलोच्यग्रंथाः

१. प्रसूति विज्ञानम्	-	आचार्य रमानाथ द्विवेदी
२. अभिनव प्रसूति तंत्रम्	-	वैद्य दामोदर शर्मा गौड
३. स्त्रीरोग विज्ञानम्	-	वैद्य रमानाथ द्विवेदी
४. अभिनव स्त्री रोग विज्ञानम्	-	डॉ. राजेन्द्र भटनागर
५. प्रसूति विज्ञान	-	डॉ. मृणमयी मुखर्जी
६. जनसंख्या सिद्धांत एवं उपादेयता	-	डॉ. निर्मल साहनी
७. थ्योरी ऑफ पापुलेशन अँड आऊट लाईन	-	डॉ. आई. वैलेन्टेव
८. प्रसूति विज्ञान	-	डॉ. अलखनारायण सिंह
९. चरक सुश्रुत वाग्भटादीनामुपयोगिनी नशाः	-	
१०. टेक्स्ट बुक ऑफ गायनाक्लोजी	-	सी.एस्. डॉन
११. टेक्स्ट बुक ऑफ ऑब्स्टेट्रिक	-	सी.एस. डॉन
१२. आयुर्वेदीय-प्रसूतितन्त्र एवं स्त्रीरोग १-२ भाग	-	डॉ. प्रेमवती तिवारी
१३. प्रसूतितन्त्र	-	कविराज यामिनीभूषणराय
१४. काश्यप संहिता	-	

कौमारभृत्य

व्याख्यानानि : १००

गुणांक : ९०

१. कौमारभृत्य :- परिभाषा कौमारभृत्य तंत्रस्य महत्वं व्याख्या व्याप्तिश्च, काश्यपसंहितायाः कौमारभृत्यप्रतिपादने विशेषाधिकारः ।

परिभाषा-गर्भ :- बालःकुमार युवाः व्याख्या, व्याप्तिश्च । सद्योजात-जातमात्र-नवजात, बालक-परिचर्या, बालस्य परिचर्या- बाल्यावस्था क्षीरपः क्षीरान्नादः तद्गुरुप आहारः सात्म्यं, असात्म्यं च विहारः ।

२. विहारा :- कुमारगारं, क्रिडाभूमिः क्रिडनकानि, संस्कारा-कर्णवेधः कर्णपालि छेदः, विकृतिः - क्षीरप स्तन्यपरीक्षा स्तन्यभावे पथ्यं, चिकित्सा व्यवस्था स्तन्यदोषाः चिकित्सा च ।

धात्री-परीक्षा :- स्तन्यजाः बालरोगाः तेषां लक्षणानि चिकित्सा च । स्तन्यशोधन प्रकाराः बालकस्य मानसिक - शारीरीक वृद्धिः विकासश्च । बालकस्योपवेशनम् अन्न प्राशनकाहः पादगमनम् ।

३. बालरोग परीक्षाविधी :- वयभेदानुसारं औषधि मात्रा निर्धारणम् । काश्यपसंहितायाः वेदनाध्यायाः, यः बालकांना प्राशनस्य महत्वं च । क्षीरान्नादः कालः, दंतोद्भेदं दंतसम्पत् दंतपोषणम् तद्जन्यव्याधिः मनोविज्ञान संदर्भे ज्ञानेन्द्रिय कर्मेन्द्रिय विकासः ।

४. सहज व्याधिः :-

1- संघातबलप्रवृत्त :- गर्भोपद्रवः शोथः कामलाः रक्तपित्तं च ।

2- आदिबलप्रवृत्त :- आनुवेशिकः बीजदोषजः फिरंगजः राजयक्ष्मा प्रमेहः कुष्ठं, अर्शः यकृद्दोषा ।

3- दैवबलप्रवृत्त :- जलशीर्षकम् मस्तुलुंगक्षयः पड्डुः मूकः वामनः ओष्ठभेदाः तालुविकृतिः ।

५. प्रसवकालीना व्याधि :-

१. मुढगर्भ कारणेन २. आघातजः शस्त्रादिभिः निर्हरणात् ३. श्रमज्वरादि ।

६. प्रसवोत्तर व्याधय :-

नाभिरोगा :- आक्षेपकः स्तनरोगाः विस्फोटा राजिका, परिदग्धः, मुखपाकः गुदपाकः बालकस्य मानसिक विकृतिः तस्य चिकित्साः व्याधिक्षमत्वम् तस्य प्रयोजनम् । कुपोषणम् तद् जन्य व्याधिः चिकित्सा बालकांना सामान्यपरीक्षणम् ।

७. क्षीरपः:- दुष्टस्तन्यजन्य व्याधिः काश्यः मलावरोध छर्दिः ज्वरः अतिसारः ज्वरः क्षीरालसकः प्राणवहस्त्रोतस्य व्याधिः ।

८. **क्षीरान्नादः** - दन्तोद्भवजन्यव्याधिः कुकूणकः क्रिमीः छर्दिः अतिसारः ज्वरः अतिसारः अजीर्ण, तालुकण्टक क्षीरालसकम् मृद्भक्षणजन्य पाण्डूः पारिगर्भिकः फक्क : पंडः, शोषः, गण्डमाला यकृतविकृतिः तज्जन्या रोगा, वातरोग, एकांगघातः शैशवीयपक्षाघातः पक्षवधः, अर्दितः ।

९. उन्माद शय्यामूत्रः मानसिक विकृतिः अपस्मारः कृमिदन्तः तारुण्यपिडिका बालग्रहाः हेतुः निदानं चिकित्सा च ।

क्रियात्मकम् चिकित्सालये कर्माभ्यासः -

१. आतुरालयस्य बालरोग कक्षे नैदतिकमध्ययनम् । १ मास
२. न्यूनतम दशबालरोगीना इतिवृत्तः ।

लेखी परीक्षा गुणविभाजन

एकुण गुण	:	१०० गुण
प्रश्नपत्र क्रं. १	:	९० गुण
अंतर्गत परीक्षा	:	१० गुण

प्रात्यक्षिक परीक्षा गुणविभाजन

एकुण गुण	:	१०० गुण
प्रात्यक्षिक गुण	:	९० गुण
अंतर्गत गुण	:	१० गुण

आलोच्य ग्रंथा :-

१. अभिनव कौमारभृत्य - आचार्य राधाकृष्ण नाथ
२. कौमारभृत्यम् - रघुवीर प्रसाद त्रिवेदी
३. कुमारतंत्र समुच्चय - आचार्य रमानाथ द्विवेदी
४. काश्यप संहिता
५. कौमार भृत्य - डॉ. अयोध्याप्रसाद अचल
६. चरक सुश्रुत वाग्भटादिनामुपयोगिनोन्शाः ।

काय चिकित्सा

व्याख्यानानि : २१०

प्रथमं प्रश्न पत्रम्

गुणांक : ९०

१. काय पदस्य निरुक्तिः पर्यायाः भेदश्च | चिकित्सा पदस्य निरुक्तिः पर्यायाः प्रकाराश्च | कायचिकित्सा पदस्य परिभाषा अंगानि चिकित्स्य पुरुषनिरूपणम् |
२. व्याधि निरुक्तिः परिभाषा सम्प्राप्ति भेदाश्च | नैष्ठिक एवं लौकिक व्याधि हेतः | आगन्तुजनिजमानसिकशाररिकरोगाणां परस्परसम्बन्धः | दोष प्रकोपक हेतुः दोषदूष्यविवचनं च |
३. व्याधेरभिव्यक्तौ दोषाणां विभिन्नावस्था विशेषतः संचय-प्रकोप-प्रशम-स्थानसंश्रय -व्यक्ति- भेदनामवस्थानां सम्यगानम् | अवस्थाविशेषे क्रियाकालस्य ज्ञानं तत् प्रतिकारश्च | व्याधि प्रत्यनिकता क्षमता स्वकृतपरकृतभृतीनां चिकित्सा सहाय्याडानां ज्ञानम् |
४. आमोत्पत्तिः सामनिरामविवेचनम् | दोषधातुमलानां सामनिरामलक्षणानि तेषां परीक्षा विधयश्च | आवरणज्ञानम् दोषावरणानि, मलावरणानि, अन्योन्यावणानि एतेषां लक्षणानि हेतवश्च |
५. व्याधेर्नामकरणसिद्धांतः | दोष-धातु-मल-ओजसां क्षयवृद्धि ज्ञानम् तेषां चिकित्सा च | सामान्यजाः, नानात्मजाः विकारास्तेषां चिकित्सा सिद्धान्ताश्च | विकारानुत्पत्तिकर विकारप्रश्नमचिकित्सा | दोषाणाभुपक्रमः, द्विविधोपक्रमः षड्विधोपक्रमः | आमदोषस्य चिकित्सासूत्रम् | स्थानांतरसमागतदोषप्रतिकारसुत्राणि | आवरण चिकित्सा | धातु प्रदोषजविकारसूत्रम् | चिकित्सायां दोषदूष्यदेशदिनां विचारः | दैवव्यपाश्रययुक्तिव्यपाश्रयसत्त्वावजय चिकित्सात्रय विवेचनम् |
६. योग नैसर्गिक यूनानी तिब्ब सिद्धाधुनिकचिकित्सापध्दतिनां सामान्यसिद्धान्तानांपरिचयः |

द्वितीय प्रश्न - पत्रम्

काय चिकित्सा

गुणांक : १०

१. ज्वरोत्पत्तिः ज्वरस्य परिभाषा पर्याया भेदाश्च | निजज्वराः आगन्तुजज्वराः समज्वराः विषमज्वराः नवज्वराः जीर्णज्वराः समवेगीज्वरः विषमवेगीज्वराः पुनरावर्तकः ज्वरः मुक्तानुबन्धी ज्वराः सन्निपातज्वराणां विशिष्ट चिकित्सा सिद्धान्तः। मन्थर-आन्त्रिक-श्वसन-श्लेष्मक आक्षेपक ज्वराणां निदानं लक्षणानिसम्प्राप्तिः चिकित्साविधयः | विषमज्वरस्य हेतवः लक्षणम् सम्प्राप्ति चिकित्सा विधयः च | कालाजार मलेरिया प्रलेपक वातबलासक श्लीपदादिरोगाणां निदानं सम्प्राप्ति चिकित्सा च | अभिषन्नज्वराः, भूताभिषंगज्वराः, जीवाणुसम्मेवे ज्वराणां लक्षणानि चिकित्सा च | दण्डक पीतज्वर कृष्णमेह मुषिकदंशकर्णमूलीकज्वराणां लक्षणानि प्रतिकारश्च | पिडिकामयाः मसूरिका रोमान्कियाज्वराणां प्रतिषेधात्मिका निर्देशात्मिका च चिकित्सा |
२. अन्नवहस्त्रोतोगतव्याधीनां नैदानिकं वर्णनं, चिकित्सासूत्रं चिकित्सा च यथा अरुचि- अजीर्ण- अग्निमांद्य , आनाह-आध्मान आटोप-छर्दि विसूचिका- अलसकविलम्बिका-गुल्म शूल अम्लपित्त- कृमि अर्शरोगाणां |
३. मूत्रवहस्त्रोतोगतव्याधीना नैदानिक वर्णनं, चिकित्सासूत्रं च | यथामूत्रकृच्छ्रम् मूत्राघातः अश्मरीम् तथा |
४. प्राणवहस्त्रोतोगत व्याधीनां नैदानिक वर्णनं चिकित्सासूत्रं चिकित्सा च | यथा-कासः, श्वासः, हिक्का, पार्श्वशूलम् राजयक्ष्मा, शोषश्च | हृद्रोगाः हृदयाभिघातश्च |
५. रक्तवहस्त्रोतोगत व्याधीनां नैदानिक वर्णनं चिकित्सासूत्रं, चिकित्सा च यथा रक्तपित्त कामला, कुम्भकामला- हलीमकश्च | दाहः वातरक्त, रक्तगत रक्तावृत्तश्चवातः |
६. उदकवाह स्त्रोतोगतव्याधीनां नैदानिक वर्णनं चिकित्सासूत्रं चिकित्सां च | यथा तृष्णा, अतिसार, प्रवाहिका विसूचिकादयः |
७. रसवहस्त्रोतोगतव्याधीना नैदानिकं वर्णनं चिकित्सासूत्रं चिकित्सां च | यथा पाण्डुः, आमवातः, मद, मदात्यय सम्बन्धितावस्था विशेषाः |
८. यौनसंक्रमितरोगाः यौनमनोगत विकाराश्च |
९. चयापचयदोषजनितव्याधीनां नैदानिकं वर्णनं चिकित्सा च | तरल-वैद्युत-अम्ल-क्षाराणां असंतुलनानां विकाराः | धातुविकृतिजन्यव्याधीनां सामान्य-परिचय यथा मधुमेह, वातरक्त, धमनी प्रतिचय |
१०. त्वक् रोगाः यथा - कुष्ठ, किलास-विसर्प-शीतपित्त-उदर-कोठश्च तेषां नैदानिकं वर्णनं चिकित्सा च | उपर्युक्त रोगेषु जीवाणुसंक्रमणम् |

तृतीय प्रश्न पत्रम्

काय चिकित्सा

गुणांक : ९०

१. वातव्याधीनां नैदानिकं वर्णनं तेषां प्रतिकारस्य सामान्यसिद्धान्ताः प्रमुख वातव्याधीनां विशिष्ट चिकित्सा ।
२. कुपोषणजन्यविकाराः यथा-स्थौल्यकार्ष्यादीनां कारणनिलक्षणानि चिकित्सा च ।
३. विभीन्न स्त्रावी ग्रन्थीनां व्याधयः तेषां नैदानिकं वर्णनं चिकित्सा च ।
४. व्याध्युत्पत्तौ आनुवंशिको-पर्यावरणीय-व्याधिक्षमत्व-चिकित्सकं प्रेरितत्वानि आनुवंशिकी कारक-सामान्यपरिचयः मूलसिद्धान्तः, दोषप्रभावःपरामर्श तथा प्रतिकारश्च । खादविषाक्तता याः प्रकाराणि, स्वरूपं प्रतिकारमश्च । गुरुधातुजन्य विषाक्ततायाः प्रकाराणि स्वरूप प्रतिकारश्च । उष्णता एवं शीतताजन्य विकाराः तेषां प्रतिकारश्च । यात्राजनित विकारास्तेषाः प्रतिकारः । वातावरण-दाब-परिवर्तनजनितविकारः रक्तभारविकारः तस्य प्रतिकारश्च । दंशजनितविकारास्तेषां प्रतिकारः । व्याधिक्षमत्वविकृतिजन्याः व्याधयः तेषां सामान्यपरिचय प्रकाराणि प्रतिकारश्च यथा प्राथमिक व्याधिक्षमत्वहीनता, द्वितीय व्याधिक्षमत्वहीनता क्षमता सीरम जनीत विकारः औषध अनुर्जताव्यः । चिकित्सकप्रेरित विकारास्तेषां सामान्य- परिचयः प्रकाराणि प्रतिकारश्च ।
५. क्षुद्ररोगाणां वर्णनं-चिकित्सा ।
६. मानसरोगाः - मन पदस्य निरुक्ति सीनं गुणानि कर्माणि च । मानस रोगाणां सामान्यकारणानि । लोभ - मोह- क्रोध- हठ- शोक -विलाप -प्रीति- भय- धैर्य- ईर्ष्या- द्वेष -हर्ष- श्रद्धा -स्मृति -प्रभृतिमानसभावनां-मानसरोगात्पादने भूमिका । मानस रोगोत्पादने सामाजिक आचार भ्रान्ति शील शौचादि भावानां भूमिका महत्त्वं च । यथा-उन्माद-अपस्मार-अतत्वाभिनिवेश-अव्यवस्थित चित्तता-अपतंत्रक-मनोविक्षिप्तता-अवसाद-भ्रम - विभ्रम, मिथ्यविश्वास मनोसंघर्ष, मनोगंथयादि मानसरोगाणां नैदाने, चिकित्सा क्रमश्च । भुतोप सृष्ट जनितमानसिक विकारास्तेषां दैवव्यापाश्रय सत्वावजय चिकित्सा ।
७. वार्धिकी - वृद्धावस्थाजनितविशिष्टव्याधीनां करणानि लक्षणानि चिकित्सा च ।
८. आत्ययिकचिकित्सायाः - परिभाषा प्रकाराणि सामान्य सिद्धान्तश्च । जल-वैद्युत-अपघात, दग्ध- तीव्ररक्तस्त्राव-तीव्र उदरशूल-वृक्कशूल-तीव्र श्वास कठिन्य मूत्रावरोध, आत्रावरोध, हृद्दूल-मूर्च्छा-तीव्र उदरकलाशोथ-तीव्र आंत्रशोथ-तीव्रज्वर औषध-प्रतिक्रिया विषाक्तता आत्ययिक अवस्थानां विवेचनं प्रतिकारश्च ।

चतुर्थ पत्रम् काय चिकित्सा

गुणांक : ९०

१. पंचकर्माणि प्रयोज्याणिकर्माणि तेषां प्रयोजनं-परिभाषा विधानं च । स्नेहन-स्वेदनयोग्य व्याधयः रुग्णाश्च । सिनगधस्विन्नातिस्निगधातिस्विन्नास्निगधास्विन्न पुरुषाणां लक्षणानि ।
२. वमनविरेचनाशिरोविरेचनास्थापनानुवसनकर्मणामयोगातियोग सम्यक योगाणां लक्षणानि अतियोगजनित उपद्रवाविण प्रतिकारः । स्नेहप्रयोगे विचारपायाः उपादेयता प्रकारश्च । स्नेहस्य मात्रा- स्नेहद्रव्याणां । स्वेदनक्रियायां च प्रयोज्यद्रव्याणां ज्ञानम् । वमन-विरेचन-शिरोविरेचन-निरुह-अनुवसान क्रियायां प्रयोज्यमानानां -द्रव्याणां-यंत्राणां ज्ञानम् । संशोधनयोग्याणां रोगाणां रुग्णानां विचारः । संशोधनयोग्यस्य पुरुषस्य बलाबलानुसारं पंचकर्मापयोग्यौषधद्रव्याणां विचारः । वमनविरेचनयो उत्तम-मध्यम-अवर-वेगाणां विचार ।
३. बस्तियंत्राणां गुणदोषविचारः बस्ति प्रयोग विधिः । बस्ति कर्माणि प्रयुज्य-मानाणां द्रव्याणां मात्रादिनिरुपणम् । बस्ति व्यापद विचारः । वमनविरेचन कल्पनां ज्ञानम् । संसर्जनक्रमस्य विधि ज्ञानम् ।
४. रसायनपदस्य निरुक्ति परिभाषा पर्यायाश्च रासयनस्यैतिहासिकं महत्वं च । रसायनस्य प्रयोजनफलरसायनस्याधिकारी रसायनस्य प्रकाराः रसायनसेवनस्य च । कुटीप्रावेशिक वातातपिक भेदा वातातपिकरसायनप्रयोगयोग्याः पुरुषाः कालः कल्प प्रयोगस्य ज्ञानम् । आचाररसायनम् कुटीप्रावेशिकल्पस्य विधिः पूर्वं कर्माणिकुटी प्रवेशानंतरं संयमपूर्वक निवासः कुटी प्रवेशस्य विशेषफलं प्रवेश कालावधि तत्र आवश्यकचर्चा । बहिर्निगमन नियमाश्च । रसायनयोगास्तेषां प्रयागविधिश्च । रसायनस्य मात्रा निर्धारणं अवस्थानुसार मात्राभेद ज्ञानम् । रसायनसेवनानंतरं प्राकृत आहारविहारसेवनक्रियामः चर्चा च । रसायन योग्य पुरुषाः कालश्च । जीवतिक्तीणां रसायन महत्वं । जीवतिक्तीणां रसायन महत्वं । जीवतिक्तीहनताजनितविकारस्तेषां चिकित्सा च ।
५. वाजीकरणम् - वाजीकरणस्य निरुक्तिः परिभाषा पर्यायाः प्रयोजनं फलमैतिहासिक महत्वं च वाजीकरणयोग्याः पुरुषाः कालश्च । स्त्रीप्रशंसा संतानहीनस्य निद्रा प्रशस्त शुक्रस्य लक्षणम् । वाजीकर द्रव्याण्यौषधानि च ।
६. विविधरसायनवाजीकरणयोगाणां गुणकर्ममात्रासेवन प्रयोगविधिज्ञानपुरस्सरं घटकद्रव्यांनणा निर्माणविधीनां च सम्यगानम् ।

क्रियात्मक/चिकित्सालये कर्माभ्यास :-

१. सामान्य आतुरप्रशिक्षणम्	१२ मास
२. मानसरोगाः	०६ मास
३. संक्रामकरोगाः	१५ दिन
४. क्ष किरण विभागे	१५ दिन
५. आत्ययिक विभागे	१ मास
६. पंचकर्म विभागे	२ मास
७. ३० रोगीणामितिवृत्तलेखनम्	२ मास

लेखी परिक्षा गुणविभाजन

एकुण गुण	:	४०० गुण
प्रश्नपत्र क्र.१	:	९० गुण
प्रश्नपत्र क्र.२	:	९० गुण
प्रश्नपत्र क्र.३	:	९० गुण
प्रश्नपत्र क्र.४	:	९० गुण
अंतर्गत परीक्षा	:	४० गुण

प्रात्यक्षिक परीक्षा गुणविभाजन

एकुण गुण	:	२०० गुण
प्रथम द्वितीय प्रश्न पत्र प्रात्यक्षिक गुण	:	९० गुण
तृतीय चतुर्थ प्रश्न पत्र प्रात्यक्षिक गुण	:	९० गुण
अंतर्गत परीक्षा	:	२० गुण

आलोच्यग्रंथ :-

१. भैषज्यरत्नावली	-	कविराज अंबिकादत्त शास्त्री कृता टीका
२. योगरत्नकार	-	पं.ब्रम्हशंकर मिश्र कृता टीका
३. चक्रदत्त	-	डॉ. इन्द्रदेव त्रिपाठी कृता हिन्दी टीका
४. चिकित्सादर्श	-	पं. राजेश्वरदत्त शास्त्री
५. कायचिकित्सा	-	डॉ. गंगासहाय पाण्डेय
६. सिद्धप्रयोगलतिका	-	पं. गुलराज शर्मा मिश्र
७. विशिखानुप्रवेशविज्ञानम्	-	पं. गुलराज शर्मा मिश्र
८. माधवचिकित्सा	-	माधवकर
९. बसवराजीयम्	-	
१०. मानसरोगविज्ञान	-	डॉ. बालकृष्ण अमरजी. पाठक

११. आयुर्वेदीय मानस विज्ञान	-	सं.ह.सिंह
१२. सायकोपॅथॉलॉजी इन इंडियन मेडिसिन	-	ए.पी.गुप्त
१३. योग अगॅस्ट स्पाइनल पेन	-	पं.शिव शर्मा
१४. आयुर्वेदीय पंचकर्म विज्ञान	-	टी.एल.देवराज
१५. आयुर्वेद विज्ञान	-	
१६. हठयोग प्रदीपिका	-	
१७. हिकमत प्रकाश	-	
१८. सिद्ध वैद्यकम्	-	व्ही.व्ही.नटराज शास्त्री
१९. प्राकृतिक चिकित्सा	-	श्री विठ्ठलदास मोदी
२०. आधुनिक चिकित्सा शास्त्र	-	धर्मदत्त वैद्य
२१. आयुर्वेदिक रिमेडीज फॉर कॉमन डिजीजेस्	-	टी.एल. देवराज
२२. अभिनव मानस रोग विज्ञान	-	डॉ. राजेन्द्र प्रसाद भटनागर
२३. चरक सुश्रुत वाग्भटानामुपयोगिनोन्शाः	-	
२४. पथ्यापथ्य विमर्श	-	
२५. अभिनव मनोरोग विज्ञान	-	रविन्द्रचंद्र चौधरी

शल्य तंत्रम्

व्याख्यानानि : २९०

प्रथम - प्रत्रम्

गुणांक : ९०

१. शल्यतन्त्रस्यात्पत्तिः परम्परा विकासश्च | अष्टांगायुर्वेदे शल्यतंत्रस्य प्राधान्यम् | शल्यतंत्रस्य ऋासकारणानि तस्य उत्कर्षार्थमुपायाः | धन्वन्तरिविचारः सुश्रुतविचारः तयोः कालः | सुश्रुतसमकालीनां गंधकाराः | सुश्रुतसंहितायाः टिकाकाराः |

२. व्याधिप्रतिकाराः - निजागन्तुकाभेदेन | साध्यासाध्यत्वम् | व्रणशोध, विद्रधिः निरुक्तिः निदानं सम्प्राप्तिः प्रकाराः लक्षणानि उपद्रवाः, आमपच्यमानपक्वावस्थाः | व्रणशोधविद्रधि चिकित्सा-सत्पउपक्रमाः षष्टिउपक्रमाः अवस्थानुरुपाः चिकित्सा | व्रणस्य निरुक्तिः व्याख्या-हेतु प्रकाराः निजागनतुजः द्विविधः | शोध,दुष्टव्रण रोहितव्रण इत्यादयः षोडशप्रकाराः |
व्रण व्रणशोध परीक्षा
सीनं आकृतिः वर्णः स्त्रावः गन्धः वेदना प्रभृतयोष्टव्रणवस्तुनि (अधिष्ठानानि) व्रणपरिग्रहः, उपद्रवाः,दोषः, साध्यासाध्यता च | नाडीव्रणप्रकाराः, लक्षणानि चिकित्सा च |

३. आगन्तुः व्रणः (सद्योव्रणः)

निदानं प्रकाराः, लक्षणानि, दुष्टि, कोथः, उपद्रवाः | अपतानक विसर्पादीनां सम्भाव्य चिकित्सा | रक्तस्तम्भनम् |

४. शल्यनिर्हरणम्

सद्योव्रणशुद्धिः सीवनादिचिकित्सा उपक्रमाः | मर्माघातः लक्षणानि चिकित्साच | सीनविशेषानपेक्ष्य विशिष्टा चिकित्सा |

प्रमाददग्ध

दग्धव्रण प्रकाराः चिकित्सा च | प्रनष्टशल्यविज्ञानं चिकित्सा च |

रक्तस्त्राव

सम्प्राप्तिः निदानं लक्षणानि सामान्य चिकित्साः, विशिष्ट चिकित्साः | अमृतजलादिसूचिभरणं रक्तदानम् |

५. अग्रोपहरणीयानि

यंत्रशस्त्रादीनि | तेषां संख्या नामानि प्रकाराः आकाराः शस्त्राणां धारा पायना शस्त्रकोषः दोषाः गुणाश्च | पिचुः फ्लोटः कवलिका शोधनरोपणद्रव्याणि | योग्य विधिः विशिखाविधि |

६. विशिष्टशस्त्रकर्मानुसारेण

पूर्वकर्म:- संज्ञानाशज्ञानं प्रकाराः, प्रयुक्तौषधिद्रव्याणि, विधिः अवस्थाभेदानि, उपद्रवाणि, उपद्रवचिकित्सा |

प्रधानकर्म - अष्टविधशस्त्रकर्माणि

पश्चात्कर्म - मर्माघातस्य निदानं चिकित्सा च | बन्धविधिः | रक्षाकर्म | व्रणितोपासनम् आचारिक विधिः

व्रणितागारगुणाः | पथ्यापथ्यम् | विशिष्टशस्त्रकर्मानुबन्धिपश्चात्कर्म | क्षारकर्म चिकित्सा विधिः, अग्निकर्मचिकित्सा विधि, जलौकावचारणादि, रक्तमोक्षणचिकित्सा विधीः सन्धानकर्मविधिश्च | विकिरणस्य ("क्ष" किरणादि) - निदानार्थ, चिकित्सार्थ च उपयोगः |

द्वितीय - पत्रम्

गुणांक : ९०

१. अर्बुदस्य वर्गीकरणं चिकित्सा च |

ग्रंथिरोगस्य वर्गीकरणं चिकित्सा च |

सिरालसिका - धमनी रोगाणां प्रकाराः आघातज सहज परिणामजन्य वर्गीकरणम् उपद्रवाः चिकित्सा च |

श्लीपदस्य सीनानुसारं लक्षणानि चिकित्सा च |

२. स्नायुविकारा :- स्नायुशोथः, प्रतानशोथः, प्रतानग्रंथिः, स्नायुग्रंथोश्च |

त्वक् विकाराः - ग्रंथिः, अर्बुद, त्वगार्शः, व्रणग्रंथिः, अंधालजीः, वल्मिकः, प्रमेहपिडिकाः, कोथः, विसर्पः, चिप्पं, कुनखं, पाददारीः, कदरः, मषकः, तिलकालकः, स्नायुकश्च |

३. धमनी-विकाराः - आघातजविकाराः, धमनीग्रन्थयः | धमनीसमूहविकाराः |

४. अस्थिभग्न - प्रकाराः, सामान्यलक्षणानि, लक्षणानि, सामान्यचिकित्सा च | अंसफलकास्थि भग्नं, अक्षकास्थिभग्नं, प्रगण्डास्थि भग्नं, अन्तः-प्रकोष्ठास्थि भग्नं, बहिः-प्रकोष्ठास्थि भग्नं, हस्ताङ्गुल्यास्थि भग्नं, कशेरुकास्थि भग्नं, पर्शुकास्थि भग्नं, कपालास्थि भग्नं, कण्ठास्थि भग्नं, त्रिकास्थि भग्नं, कंडरास्थि भग्नं, उर्वस्थि भग्नं, जान्वास्थि भग्नं, जंघास्थि भग्नं, गुल्फास्थि भग्नं, पादाङ्गुल्यास्थि भग्नं एतेषां लक्षणानि चिकित्सा |

सन्धिमोक्षः - कशेरुका-हनु-अंस-कर्पूर-मणिबंध-अंगूलि-वंक्षण-जानु-गुल्फ-अंगुष्ठा |

सन्धिविकृतिः - सन्धिगतवातः, सन्धिगतशोथः, पृष्ठसन्धिविकृतिः |

अस्थिविकृतिः - अस्थिविद्रधिः, ग्रंथिः, अर्बुदम्, अस्थिक्षयः, कशेरुकास्थिक्षयः, पर्शुकास्थिक्षयः |

५. शिरोविकाराः - आघातजः, अस्थिभग्नः |

मन्याविकाराः - मन्यास्तम्भः गलगण्डः मन्याग्रंथिः अर्बुदम् गण्डमाला अपची पाषाणगर्दभः |

६. उरोभाग विकाराः - स्तनरोगः, स्तनविद्रधिः, स्तनग्रंथिः, स्तनार्बुदम्, स्तनवृद्धी फुफ्फुसावरणशोथः

उरोविद्रधिः, पर्शुकास्थिशोथः फुफ्फुसविद्रधिः, फुफ्फुसग्रंथिः, फुफ्फुसार्बुदम् उरोन्तर्भागशोथः राजयक्ष्मा |

७. **उदरविकाराः** - आघातजविकाराः उदरखलनं छिद्रोदरं बद्धगुदोदरं, जलोदरं अन्तर्विद्रधिः ।

अन्ननलिकः विकाराः - व्रणः सन्निरोधः शोथः रक्तस्त्रावः, अर्बुदम् ।

आमाशयजविकाराः - सहजविकृतिः, अर्बुदम्, व्रणः, आमाशय विस्तारः, परिणामशूलम्, गुल्मः, क्षुदान्त्रविकाराः ।

बृहदान्त्रविकाराः - अर्बुदम्, क्षयजन्यविकृतिः, गुल्मः, आशुकारी चिरकारी अवरोधः, बृहदान्त्रभेदनम्, उण्डूकपुच्छशोथः ।

गुदविकाराः - ग्रंथिः, अर्बुदम्, भ्रंशः, रक्तस्त्राव, अर्श, परिकर्तिकां, भगन्दरी पिडका, भगन्दरम्, सहजगुदविकृतिः, गुदशल्यम् सन्निरुद्धगुदम् ।

यकृतविकाराः - विद्रधिः, ग्रंथि, अर्बुदम् यकृतदाल्युदरम् ।

पित्ताशयविकाराः - शोथः, अश्मरी, कामला, अर्बुदम् ।

अग्न्याशयविकाराः - शोथ, अश्मरी अर्बुदम् ।

प्लीहाविकाराः - प्लीहावृद्धिः निदानं चिकित्सा च ।

८. **वृक्कविकाराः** - सहजविकृतिः, भ्रंशः, ग्रंथि, अर्बुदम्, वृक्कविद्रधिः, क्षयजविकाराः, वृक्काश्मरी, रक्तस्त्रावः, आघातजविकाराः ।

गवीनि विकाराः - शोथः, अश्मरी, रक्तस्त्रावः, ग्रंथिः, अर्बुदम्, अवरोधजन्यविकाराः ।

बस्तिविकाराः- मुत्रवहस्त्रोतो विकाराः, सहजविकृतिः, आघातजविकाराः, मूत्राघातः, मुत्रकृच्छम्, अश्मरी, शोथः, ग्रंथिः, अर्बुदम् मुत्राष्ठीला, मुत्रमार्गसकोच, मुत्रजरठरम् वातावष्ठीला ।

९. **शुक्रवह स्त्रोतो विकाराः** - अश्मरी, शोथः, ग्रंथि, अर्बुदम्, शुक्रनाडी छेदनम् ।

१०. **मेदुविकाराः** - व्रणः, निरुद्धप्रकाशः, परिवर्तिका, अवपाटिका, अर्बुदम् अर्शः, उपदंशःपूयमेहःफिरंग ।

वृषणविकाराः- वृषणवृद्धि, मूत्रवृद्धि, आन्त्रवृद्धि, अर्बुदम् शोथः, ग्रंथिः, अण्डकोषविकाराः फलकोषविवर्तनम् ।

आन्त्रच्युति (आन्त्र भ्रंश) - नाभिज-और्वी-उदरपटलगत-उदरभित्तिगत भ्रंशाश्च ।

प्रायोगिकी - प्रत्यक्ष परीक्षा

- रुग्णस्य सविस्तरपरीक्षणम् ।
यंत्र शस्त्र सम्मोहनानि ।
नैदानिकविशष्टकारणपरिचयः ।
पूर्वकर्म, प्रधानकर्म, पश्चातकर्मादि, रुग्णपत्र पूरणम् प्रभृतयः ।
आत्ययिक चिकित्सा उपयुक्त द्रव्याणि च ।

क्रियात्मक (चिकित्सालयीन) कर्माभ्यास

आतुरालयीन कर्माभ्यासः	- ६ मासः
शल्यकर्ममंदिरीय कर्माभ्यासः	- ४ मास
आत्ययिक रुग्ण कर्माभ्यासः	- १ मास
शल्य-तंत्र प्रयोगदर्शन रुग्णस्येतिवृत्तः	-

लेखी परीक्षा गुणविभाजन

एकुण गुण	:	२०० गुण
प्रश्नपत्र क्र. १	:	९० गुण
प्रश्नपत्र क्र. २	:	९० गुण
अंतर्गत परीक्षा	:	२० गुण

प्रात्यक्षिक परीक्षा गुणविभाजन

एकुण गुण	:	१०० गुण
प्रात्यक्षिक गुण	:	९० गुण
अंतर्गत परीक्षा	:	१० गुण

आधार ग्रंथाः -

१. शल्यतंत्र समुच्चयः	-	पं. रामदेव शर्मा
२. शल्यविज्ञान I-II	-	डॉ. सुरेन्द्रकुमार शर्मा
३. शल्य समन्वय I-II	-	वैद्य अनन्तराम शर्मा
४. शल्य प्रदीपिका	-	डॉ. मुकुन्द स्वरुप वर्मा
५. सौश्रुति	-	पं. रमानाथ द्विवेदी
६. क्लीनिकल शल्यविज्ञान	-	डॉ. अखिलानंद शर्मा
७. भग्नचिकित्सा	-	डॉ. प्र. ज. देशपाण्डेय
८. आधुनिक शल्य चिकित्सा कं. सिध्दांत	-	डॉ. के. एन. उड्डुप्पा
९. चरक, सश्रुत, वाग्भटानामुपयोगिनांशाः	-	
१०. ए शॉर्ट प्रैक्टिस ऑफ सर्जरी	-	लव अँड बेली
११. ऑपरेटीव्ह सर्जरी	-	के दास
१२. क्लिनिकल मेथड्स इन सर्जरी	-	के दास
१३. शल्य सिध्दान्त कौमुदी	-	मुकुन्द स्वरुप वर्मा
१४. अभिनव शल्य विज्ञान	-	डॉ. के. के. ठकराल

शालाक्यतंत्रम्

व्याख्यानानि : २१०

प्रथम प्रश्नपत्रम्

गुणांक : ९०

१. शालाक्यतन्त्रनिरुक्तिः परिचयः इतिहासश्च ।
नेत्रशारीरम्-प्रमाणः पांचभोतिकत्वंख नेत्रशरीर (मंडलनि-पटलानि इ.) नेत्र क्रियाशारीरे नेत्रपरीक्षण च ।
२. नेत्ररोगाः : साधारण हेतुः, पूर्वरूपाणिक रूपाणि चिकित्सा च ज्ञ आयुर्वेदाधुनिकमतेन नेत्ररोगाणां प्राविभाकः, दोषभेदन, आश्रय भेदेन चिकित्सा भेदेन च प्रविभागः । नेत्ररोगाणां संख्यातम् ।
३. संघिगत रोगाः : संख्या, पूयालसःत्रावाःउपनाह कृमिग्रंथिः पर्वणी अलजी ऐतेषां हेतुः लक्षणानि चिकित्सा च ।
४. वर्त्मगतरोगाः :- संख्या:- उत्संगिनी, पोथकी, वर्त्मशर्करा, अंजननामिका, बहलवर्त्म, विसवर्त्म, अर्बुदः, कुम्भकः, किलन्नवर्त्म, अकिलन्नवर्त्म, पाकिलन्नवर्त्म, वातहतवर्त्म, निमेषः, पक्ष्मकोप, अर्शोवर्त्म, वर्त्मावबन्धकः, क्लिष्टवर्त्म, कर्दमवर्त्म, उपपक्ष्ममाला । सम्बन्धिता आधुनिकरोगाः । लक्षणानि चिकित्सा च
५. शुक्लगतरोगाः :- संख्या:- अर्म, शुक्तिका, पिष्टक, सिरापात, सिराजपिडिका, बलासग्रंथित । तरसम्बन्धित आधुनिकरोगास्तेषां लक्षणानि चिकित्सा च ।
६. कृष्णगतरोगाः :- संख्या, सव्रणशुक्लम अव्रणशुक्लम् अजकाजातम् अक्षिपाकात्ययः । सम्बन्धित आधुनिक रोगाः लक्षणानि चिकित्सा च । नेत्र श्लेष्मावरणमस्य तारामण्डलस्य च रोगाः लक्षणानि चिकित्सा च ।
७. सर्वगतरोगाः :- संख्या, अभिष्यन्दः, अधिमन्थः, हताधिमन्थः, सशोफ अक्षिपाकः, अशोकाक्षिपाकः, वातपर्ययः, शुष्काक्षिपाकः, अन्यतोवातः, अम्लाध्युषितम् सिराहर्ष । सम्बन्धित आधुनिक रोगाः लक्षणानि चिकित्सा च ।
८. दृष्टीगतरोगाः :- संख्या, दृष्टीः संबन्धिविचारः । तिमिर काचः, लिंगनाशः, पित्तविदग्ध दृष्टीः, कफविदग्ध दृष्टीः, धूमदर्शी, हस्तजाडय, नकुलान्ध्य, गम्भीरका, अनिमित्तज, सनिमित्तज, अभिघातज (लिंगनाश) कैटरेक्ट रेटिनासम्बन्धी च प्रमुख रोगाणां सामान्य ज्ञानम् लक्षणानि चिकित्सा च ।
परावर्तनजन्य विकाराः, कुपोषणजन्य रोगाः, संक्राम रोगाः । राष्ट्रीय अन्धत्वनिवारक कार्यक्रमः ।
नेत्रगतसामान्य शस्त्रचिकित्सा ।
क्रिसरकल्पां - आश्चोतनं, पुटपाकः, तर्पण, अंजनं, स्वेदनं, पिण्डी ।

द्वितीय प्रश्नपत्रम्

गुणांक : ९०

१. शिरोरोगाः:-

शिरसःमहत्त्वम् | उत्तमांगम् शिरोरोगाणां निर्देशः, संख्या, वातिक आदि शिरोरोगाः, सूर्यावर्त, अनन्तवातः, अर्ध्वावभेदकः, शङ्खकः, कृमिज शिरोरोगाः, शिरोविद्रधिः, उपशीर्षकः, दारुणकः, इन्द्रलुप्तम खालित्यम् पालित्यम अरुणिका, शिरोभिघातः लक्षणानि चिकित्सा च | शिरोवस्तिः, नस्यम् |

२. कर्णरोगाः :-

कर्णशरीरज्ञानम् | कर्णपरीक्षणं | रोगाणां संख्या | कर्णशूलम्, कर्णनादः, कर्णक्ष्वेडम्, कर्णाविद्रधि, कर्णसंस्त्रावः, कर्णपाकः, पूतिकर्णः, कृमिकर्णः, कर्णकण्डू, कर्णगूथः, कर्णार्शः, कर्णप्रतिनाहः, कर्णगतशोथः, कर्णाबुदः, बाधिर्यमूललक्षणानि चिकित्सा च | कर्णपूरणम् | आधुनिकं कर्णरोगाणां ध्वनिप्रदुषण जन्य रोगाणां सामान्य ज्ञानम् |

३. नासारोगाः :-

नासाशरीरज्ञानम् | संख्या | नासापरीक्षणम् | प्रतिश्यायः, पीनसः, अपीनसः, क्षवधुः, परिस्त्रावः, नासास्त्रावः, पूतिनासा, दीप्त, पूयशोणितम् नासापाकः, नासानाहः, नासाशोषः, नासार्श, नासाबुदः, शोणित पित्तम्, नासाशोथं च लक्षणानि चिकित्सा च | नस्यकर्म | नासागहरगत (पॅरा नॅसल सायनस) रोगाः तेषां चिकित्सा च |

४. मुखरोगाः :- मुखावयवज्ञानम् | मुखरोग संख्या | लक्षणानि चिकित्सा च |

ओष्ठरोगाः :- ओष्ठरोगाणां संख लक्षणानि चिकित्सा च |

दन्तरोगाः :- दन्तशर्करा, कृमिदन्त, दालनः, दन्तहर्षः, भंजनकः, कपालिका, श्यावदन्तः लक्षणं चिकित्सा च | हनुमोक्षस्य लक्षणं चिकित्सा च | दन्तरक्षा दन्तरोगप्रतिषेधोपायाः |

दन्तमूलगत रोगाः :- संख्या, | शीतादः, दन्तवेष्ट, दन्तपुष्पुटकः, शौण्डिर्णम्, महाशौण्डिर्णम्, परिदरः, उपकुशः, वर्धनः, दन्तनाडी, दन्तवैदर्भः, अधिमांस, लक्षणानि चिकित्सा च |

५. जिह्वगत रोगाः :- संख्या जिह्वाकण्टकानि, अलसः, उपजिह्वा, जिह्वाबुदः च लक्षणानि चिकित्सा च |

तालुरोगाः :- संख्या | गलशुण्डिका, तुण्डिकेरी, अर्बुदम्, अधुष, कच्छपः, मांससंघालः, तालुपुष्पटः, तालुपाकः, तालुशोषः, लक्षणानि चिकित्सा च | तालुगत आधुनिक रोगाः लक्षणानि चिकित्सा च |

६. कण्ठगत रोगाः :- संख्या | कण्ठशरीरज्ञानम् | पंचरोहिण्यः, कण्ठशालूः अधिजिह्वयम्, वलयः, वृन्दम्, एकवृन्दम्, गिलायुः, गलविद्रधिः, गलौधः, मांसतानः, शतघ्नी, विदारी, स्वरघ्नः लक्षणानि चिकित्सा च | गलप्रदेशस्य, सवरयन्त्रस्य च रोगाणां आधुनिक मतानुसारेण सामान्य ज्ञानं चिकित्सा च |

मुखपाका :- संख्या, लक्षणानि चिकित्सा च ।

संधान कर्मम् - ओष्ठ संधानाम्, नासासंधानाम्, कर्ण संधानाम् च ।

लालास्रावी, अक्टुका ग्रंथीनां रोगणां सामान्यज्ञानम् ।

क्रियाकल्पा :- स्वेद, कवलः, गण्डूषः, धूमः, रक्तमोक्षणम् ।

कियात्मक (चिकित्सालयीन अभ्यासक्रमः)

आतुरालये

आत्ययिक

३ मास

शल्यतंत्र प्रयोग प्रदर्शन रोगी इतिवृत्त ।

१ मास

लेखी परीक्षा गुणविभाजन

एकुण गुण : २०० गुण

प्रश्नपत्र क्र. १ : ९० गुण

प्रश्नपत्र क्र. २ : ९० गुण

अंतर्गत परीक्षा : २० गुण

प्रात्यक्षिक परीक्षा गुणविभाजन

एकुण गुण : १०० गुण

प्रात्यक्षिक गुण : ९० गुण

अंतर्गत परीक्षा : ९० गुण

आलोच्य ग्रंथा :-

१. शालाक्य तंत्र - डॉ. रमानाथ द्विवेदी
२. शालाक्य विज्ञान - डॉ. रवीन्द्रचन्द्र चौधरी
३. अभिनव नेत्र रोग चिकित्सा - आचार्य विश्वनाथ द्विवेदी
४. नेत्र चिकित्सा विज्ञान (सचित्र) - डॉ. रवीन्द्रचन्द्र चौधरी
५. नेत्र चिकित्सा - डॉ. मुंजे
६. नेत्ररोग विज्ञान - डॉ. हंसराज
७. चरक सुश्रुत वाग्भटानामुपायोगिनोन्शाः ।

चरक संहिता

व्याख्यानानि : १००

गुणांक : ९०

(चिकित्सास्थान सिद्धि स्थान कल्प सीनानां चाध्ययनम्)

चिकित्सास्थानम्

अध्याय : १ - ३०

सिद्धिस्थानम्

अध्याय : १ - १२

कल्पस्थानम्

मौखिकम्

चिकित्सा स्थानम्
सिद्धित स्थानम्
कल्प स्थानम्

लेखी परीक्षा गुणविभाजन

एकुण गुण : १०० गुण
प्रश्नपत्र : ९० गुण
अंतर्गत परीक्षा : १० गुण

प्रात्यक्षिक परीक्षा गुणविभाजन

एकुण गुण : ५० गुण
प्रात्यक्षिक गुण : ४५ गुण
अंतर्गत परीक्षा : ०५ गुण

आलोच्य ग्रंथा :-

१. चरक संहिता विद्योतिनी हिन्दी व्याख्या विस्तृत विमर्श
सहित सम्पादक सत्यनारायण शास्त्री द्वितीय भाग
२. चरक संहिता भाग - २ "चक्रपाणी दत्त" कृत आयुर्वेद दीपिका
तथा विद्योतिनी हिन्दी टीकायुक्त
३. चरक संहिता चक्रपाणी दत्त आयुर्वेद दीपिका व्याख्या - यादव जी
४. Charak – Samhita Text with English Translation
vol. II Chikitsa to Sidhisthana

- P.V. Sharma

रुग्णालयीन कर्माभ्यास कालः

एकुण : २६ मास

१. प्रसूतितंत्र	३ मास
२. कौमारभृत्सयम्	१ मास
३. काय चिकित्सा	१२ मास
४. शल्य तंत्रम्	६ मास
५. शाल्याक्यतंत्रम्	४ मास

Scheme of Examination for Third B.A.M.S. Examination

SN	Name of the Subject			Max.Marks	Min.Marks required to pass
1	Prasuti tantra Stree Rog	Theory	Paper I	90	90
			Paper II	90	
		Practical		90	45
		Int. Ass.	Theory	20	15
			Practical	10	
2	Kumar Bhritya	Theory		90	45
		Practical		90	45
		Int.Ass.	Theory	10	10
			Practical	10	
3	Kayachikitsa	Theory	Paper I	90	180
			Paper II	90	
			Paper III	90	
			Paper IV	90	
		Practical		180	90
		Int. Ass.	Theory	40	30
			Practical	20	
4	Shalya Tantra	Theory	Paper I	90	90
			Paper II	90	
		Practical		90	45
		Int. Ass.	Theory	20	15
			Practical	10	
5	Shalaky Tantra	Theory	Paper I	90	90
			Paper II	90	
		Practical		90	45
		Int. Ass.	Theory	20	15
			Practical	10	
6	Charak Samhita	Theory		90	45
		Oral		44	22
		Int. Ass.	Theory	10	08
			Oral	06	